

„NEM ÉS NEM – AMÍG ÉN ÉLEK!”

Egy magyar miniszterelnök halálának évfordulójára

Teleki Pál neve elválaszthatatlanul összefonódott azokkal a törekvésekkel, amelyek meggyőzni igyekeztek a világot arról, hogy igazságot kell szolgáltatni a trianoni békeszerződés által megnyomorított Magyarországnak. E diktátum aláírásának s a magyar nemzetgyűlés általi ratifikáltatásának elkerülhetetlenségéről Teleki gróf győzte meg az elkeseredett magyar közvéleményt, hogy egyúttal meghirdethesse az igazságtalan békeszerződés Magyarországot sújtó határozatainak felülvizsgálatáért, revíziójáért megindítandó szívós küzdelmet.

Az alap ehhez a világháború után létrehozott Nemzetek Szövetsége – közkeletű nevén: a népszövetség – egyezségokmányának híres 19. cikke volt, amely megadta az alkalmazhatatlanná vált szerződések, a világbékét veszélyeztető nemzetközi állapotok újabb megvizsgálásának lehetőségét. A külföld felé irányuló magyar propaganda természetesen a kialakult helyzet tarthatatlanságát bizonygatta mindazokkal szemben, akik mereven ragaszkodtak a status quo változatlan fenntartásához, ebben látva a béke tartósságának biztosítékát, de kétségtelen, hogy a trianoni Magyarország rendkívül súlyos gazdasági és egyéb problémái, valamint a kisantant szövetségbe tömörülő szomszédos országokban kisebbségi sorsra jutott magyarok millióinak helyzete veszélyezteték a térség nyugalalmát.

Teleki Pál, aki első miniszterelnökségét (1920–1921) követően – nyilvánosságra nem hozott megbízás alapján – kormánybiztosként irányította évek hosszú során át a magyar revíziós propagandát, mindenesetre arra törekedett, hogy a magyar érzelmi megnyilvánulásokat egész Európa, sőt a nagyvilág számára jobban elfogadható, jól megalapozott, higgadt érveléssel helyettesítse. A már korábban világhírnévre szert tett földrajztudós Teleki e hazafias nemzeti feladatnak érzett cél szolgálatába állította rendkívül sokoldalú – gazdaságföldrajzi, térképészeti, statisztikai, állam- és jogtudományi, történelmi – ismereteit. A politika, közélet, tudomány, művészet sok külföldi kiválóságát nyerte meg, hogy jóindulatúlag érdeklődjék a magyar nemzet sorsa iránt, s támogassa törekvéseit. Magyar Szociográfiai Intézet, majd Államtudományi Intézet elnevezéssel tulajdonképpen a Magyarországtól elcsatolt területek „adatbankját”, illetve az egész térség problémái rendezésének „tervezőintézetét” hozta létre. Emellett kezdeményezte a közigazgatás korszerűsítését, a szociális viszonyok-

nak – a konzervatív reform szellemében történő – javítását, már csak azért is, mert mindebben az ország „revízióképességének” feltételét látta.

A húszas évek magyar külpolitikájában meghatározó jelentőségű volt, hogy Magyarország már 1922-ben tagja lett a Nemzetek Szövetségének, s annak keretében, békés úton kereste a problémák megoldását. A hasonló sorsú, de immár demokratikus alkotmánnyal rendelkező, szintén a békés revíziót hangoztató weimari Németországban – amelyet csak 1926-ban vettek fel a Nemzetek Szövetségébe – a magyar politika potenciális szövetségest látott. A Magyarországot körülvevő kisantantgyűrű megtörése érdekében a magyar külpolitika Jugoszlávia felé közeledett, ám Horthy kormányzó gesztusértékű, 1926. évi mohácsi beszéde (amelyet a nagy nemzeti tragédia 400. évfordulóján tartott) viszonzatlan maradt. A magyar külpolitika ezt követően Olaszország – Jugoszlávia ellenfele – felé fordult, és 1927-ben vele kötött szövetséget. A Jugoszláviával való megegyezés, úgy tűnt, végleg lekerül a napirendről.

Teleki szoros német kapcsolatai abban a mértékben értékelték át, amennyire Németországban a húszas évek végén, a harmincas évek elején előretört a nemzetiszocializmus. A hatalomátvétel utáni, hitleri Németországban veszedelmet látott, de „dina mizmusát”, amellyel az európai status quo fellazítására tört, előnyösnek tartotta a magyar békerevíziós törekvések szempontjából, minthogy azok nem találtak megfelelő méltánylásra a Nemzetek Szövetsége fórumain. Németország és Olaszország viszonyának tengelykapcsolattá szilárdulása után Olaszországban remélte – de egyre kevésbé tudta – megtalálni a német befolyás bizonyos ellensúlyát. A tengelyhatalmakhoz való egyoldalú igazodásnak nem volt híve; továbbra is szükségesnek tartotta, hogy a magyar revíziós politika igényeit Anglia és Franciaország is elismerje.

Baljós körülmények közt érkeztek el azonban a magyar revíziós politika első „sikerei”. A nyugati demokráciák – Anglia, Franciaország – érdektelenségüket nyilvánították, s 1938 novemberében a fasiszta tengelyhatalmak – Németország, Olaszország – bécsi döntőbírói ítélete folytán kerültek vissza a Felvidék és Kárpátalja többségében magyarlakta déli szegélyterületei, miután a Teleki Pál vezette magyar delegáció eredménytelenül tárgyalta Komáromban a Tiso szlovák miniszterelnök által vezetett csehszlovák delegációval. Az 1939 februárjában ismét miniszterelnökké kinevezett Telekinek márciusban sikerült látszólag ugyan független katonai akcióval birtokba venni egész Kárpátalját, de ez valóban a németek engedélyének volt köszönhető, akik a magyar akciót Csehszlovákia teljes feldarabolására irányuló tervükbe illesztették. Teleki ekkor még, úgy látszott, sikerrel tér ki a revíziós területgyarapodások fejében elvárt ellenszolgáltatások elől: 1939 szeptemberében, a második világháború kitörésekor megtagadta, hogy a német csapatok magyar területen vonulhassanak át Lengyelország ellen, s a lengyel menekültek tömeges befogadásával, illetve nyugatra segí tésével impozánsan jelezte, hogy nem vállal egyoldalú elkötelezettséget.

Az ország türelmetlen vezető körei azonban mielőbbi újabb revíziós sikerekre vágytak, s a felhevült közvélemény „Mindent vissza!” jelszavától volt hangos az utca. Erdély kérdése került előtérbe, s Teleki erős szorongások közt dolgozott visszaszerzésének előkészítésén. Toleráns nemzetiségpolitikai irányelvei ellenére a katonai, majd az azt felváltó polgári közigazgatás hibájából ugyanis aggasztó állapotba kerültek az addig visszacsatolt területek, s tanács-

sabbnak vélte volna, ha a viszonyok konszolidálódásáig várnának a következő lépéssel. „Erdélyért nem szabad bedobni az egész ország tétjét”, mondogatta, érezve, hogy a németek ezúttal már borsos számlát fognak benyújtani, s megnövekedett erejük folytán – miután Franciaországot is legázolták – módjukban lesz kiegyenlítését megkövetelni. 1940 augusztusa végén ismét sor került a tengelyhatalmak bécsi döntőbíráskodására, melynek nyomán visszakerült Kelet-Magyarország, Észak-Erdély és a Székelyföld. Ezen – ismét csak részleges – területgyarapodás fejében nagyobb szervezkedési szabadságot kellett biztosítani a nemzetiszocialista világnézetet valló és a náci Németország kezére játszó nyilasoknak és volksbundistáknak; a megerősödött szélsőjobboldali erők belső, illetve Németország külső nyomására meg kellett kezdeni egy harmadik zsidótörvény előkészítését is. Most már – az angol kormány figyelmeztetése ellenére – Magyarország területén át is szállítottak német csapatokat – ezúttal Romániába, a román haderő korszerű kiképzésére küldött „tancsapatok” címen, valójában a romániai olajmezők biztosítására. Minthogy a Magyarország javára történt, két bécsi döntésbe bele nem nyugvó szomszédos országok – a németek 1939 tavaszán létesült szlovák bábállama és Románia – szintén Németországnál igyekeztek érdemeket szerezni, annál a nagyhatalomnál, amely hitük szerint véglegesen meg fogja rajzolni a második világháború utáni Európa térképét, a revíziós területgyarapodások megtartására s további – elsősorban dél-erdélyi – területszerzésre törekvő Teleki belesodródott a versengésbe: a vetélytársakat megelőzve elsőnek csatlakoztatta Magyarországot 1940 novemberében a német–olasz–japán hatalmi blokkhoz, az ún. háromhatalmi egyezményhez.

Teleki érezte, hogy e lépésével veszélyes lejtőre kerülhet az ország, hacsak nem találja meg ennek remélt ellensúlyát. A tizenöt évvel korábbi mohácsi közeledési kísérlet emlékéit felelevenítve, de immár a kölcsönös érdekeltség kinyilvánítása mellett indultak meg a tárgyalások Jugoszláviával, s vezettek 1940 decemberében egy olyan barátsági szerződés megkötésére, mely szerint „a két ország között állandó béke és örök barátság fog fennállni”, minden öket érintő kérdést tárgyalások útján fognak rendezni, s mindezzel „a Duna vidékének békéjét és jólétét fogják szolgálni”. A szerződéssel Teleki által elérni kívánt közvetlen cél ugyan kimondatlanul is az volt, hogy Jugoszlávia jóindulatú semlegességet tanúsítson az előbb-utóbb elkerülhetetlennek vélt magyar–román fegyveres összeütközés esetén, de távlatosabb jelentősége az lett volna, hogy a teljes elszigetelődés veszélyének kitétt Magyarország számára Jugoszlávián keresztül fenntartsa a kapcsolatot az 1939 ősze óta két szemben álló táborra szakadt világháborús Európa másik felével.

Teleki legfőbb célja volt az, hogy Magyarországot megóvja a második világháborúba való belekeveredéstől, s hogy a Németország számára kényszerűen vagy számításból tett engedmények ellenére megőrizze az ország függetlenségét. A parlamenttel ugyanazon a napon, egymást követően szavaztatta meg 1941 februárjában Magyarország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez és a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződést, ezzel is kiemelve, hogy ez utóbbinak ellensúlyszerepet szán. Míg a háromhatalmi szerződéshez való csatlakozás ellen Bajcsy-Zsilinszky Endre és két másik független kisgazdapárti társa „nem” szavazattal tiltakozott, a szociáldemokrata és liberális képviselők pedig távolmaradtak a szavazástól, addig a jugoszláv szerződést, miután a balol-

dali képviselők visszajöttek, viszont a szélsőjobboldali képviselők vonultak ki tüntetően a teremből, egyhangúan fogadták el.

A német diplomácia nem gördített akadályokat a magyar–jugoszláv barátkozás útjába, ellenben a maga részéről azon fáradozott, hogy a jugoszláv kormányt is megnyerje e háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra. Ezt 1941 márciusában sikerült is elérnie, ám a csatlakozást aláíró kormányt Belgrádban megbuktatták. Ez kellemetlen fordulat volt német szempontból, mert a csatlakozás lett volna hivatva megteremteni annak feltételét, hogy a német csapatok átvonulhassanak Jugoszlávián a Görögországban megsegítésre szoruló olasz támadó csapatok erősítésére. Hitler elhatározta, hogy célját a délszláv állam lerohanása és megsemmisítése útján éri el. Felszólította a magyar kormányt, hogy a német csapatokkal együtt, amelyek Magyarország területét is felhasználnák a Jugoszlávia elleni felvonuláshoz, a magyar hadsereg is vegyen részt az akcióban. Ennek során a magyarok visszafoglalhatják mindazokat a területeket, amelyeket a trianoni békeszerződés Jugoszláviához csatolt.

Telekit teljesen megdöbbentette ez a váratlan fejlemény. Nem volt kétséges számára, hogy az a nemzet, amelynek vezetői képesek elrendelni egy olyan ország megtámadását, amellyel csak néhány hónapja kötöttek örök barátságra szóló szerződést, elveszíti becsületét a világ szemében. A németekkel való nyílt együttműködés beleránthatja Magyarországot a világháborúba. Ám hogyan térhetne ki Hitler ajánlata, követelése elől? Rövidesen kiderült, hogy senkire sem számíthat, aggályai sehol sem találnak meghallgatásra. Az ország katonai vezetői összejártsanak a németekkel, és sikeresen befolyásolják Horthy Miklós kormányzót, „a legfelsőbb hadurat”. A kormány s a parlament tagjainak többsége megszédül az újabb területi revízió váratlan lehetőségétől, s nem látja a veszélyeket. A revízió gondolatával két évtizeden át telített közvélemény hogyan fogadná, hogy az ország vezetése nem meri megragadni a felkínált lehetőséget? Nem söpörné-e el az ilyen kormányt pillanatok alatt a közfelháborodás, s nem ragadná-e magához a hatalmat a németek maradéktalan kiszolgáltatására kész szélsőjobboldal?

Szörnyű dilemmájában vergődve Teleki úgy vélte, nem tehet mást és többet, minthogy olyan feltételekhez próbálja kötni az akcióban való részvételt, amelyek talán enyhíthetnék annak ódiumát: Németország ne használja Magyarország területét hadibázisul, a magyar csapatokat csak korlátozott mértékben mozgósítsák, és csak akkor indítsák meg őket, amikor a jugoszláv állam már szétesett, megszűnt létezni; a magyar lakosság védelme címén vonuljanak be, s ne lépjk túl a régi, történelmi Magyarország határát stb. Ezek után a minisztertanács bejelentette lemondási szándékát. Minisztertársai azonban a nemzet érdekeire hivatkozva lebeszéltek erről, s a kormányzó is teljes bizalmáról biztosította. A néhány nap múlva összeült Legfelső Honvédelmi Tanács – a vezérkar főnökének bevonásával és Horthy mint „legfelsőbb hadúr” elnökletével tartott minisztertanács – szintén elfogadta Teleki fenti kikötéseit.

A miniszterelnöknek azonban hamarosan azt kellett tapasztalnia, hogy a német véderő-főparancsnokság kérésére a magyar vezérkar főnökének sikerült Horthyt rábírnia: több lényeges vonatkozásban tekintsen el Teleki feltételeitől, amelyeket pedig az imént még maga is jóváhagyott. A miniszterelnök felháborodottan tiltakozott, hogy a nemzet becsületének mentése érdekében tett

kikötéseket semmibe véve eleget tesznek a németek követeléseinek. „Nem és nem – amíg én élek!” – kiáltotta a telefonba; a vonal másik végén Horthy volt.

Keserű csalódást érzett a végzetesen befolyásolható kormányzó állhatatlansága miatt, s ezt csak tetézte a londoni magyar követtől kapott értesülés, hogy az angol kormány a Teleki-féle kikötések mellett sem tartja elfogadhatónak a Jugoszlávia elleni akcióban való részvételt, s azt nemcsak a diplomáciai viszony megszakításával kívánja megtorolni, hanem háborús oknak is tekintti. A súlyos heuraszténiában szenvedő Teleki idegzete nem bírta tovább e napok rendkívüli feszültségét: mély depressziós állapotában öngyilkosságra szánta el magát. Búcsúlevelet írt Horthynak, amelyben elsősorban önmagát vádolta azért, hogy „szőszegők lettünk, gyávaságból”, hogy „a gazemberek oldalára álltunk”, s ezzel a magyar nemzetnek „odadobtuk becsületét”. Megundorodott saját látszatmentő elgondolásától, hogy – a magyar lakosság védelmének szükségességére hivatkozva – a már felbomlott, megszűnt Jugoszláviába vonuljanak be a magyar csapatok, magukhoz ragadva annak korábban Magyarországhoz tartozó területeit: „a mondva csinált atrocitásokból egy szó sem igaz!” – írta a magát bűnösnek valló búcsúlevelében – „Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet.”

E búcsúleveléhez Teleki – ugyancsak Horthyhoz címezve – egy lemondólevelet mellékel, amellyel az volt a célja, hogy ha öngyilkossági kísérlete nem sikerülne, és életben maradna, ne adhassák ki az ő nevében a barátsági szerződést megszegő intézkedéseket.

Teleki 1941. április 3-án hajnalban elkövetett öngyilkossága napján német motorizált alakulatok dübörögtek végig a dunai rakpartokon, s német repülőgépek alacsony repülésben húztak el a főváros felett. Ennek láttán sokakban felmerült a kérdés, hogy nem a németek gyilkolták-e meg Magyarország miniszterelnökét, aki aligha járulhatott hozzá ehhez a német katonai átvonuláshoz. Akik nem vonták kétségbe az öngyilkosság tényét, demonstratív tiltakozásnak fogták fel. Megerősítették őket ebben Churchill angol miniszterelnöknek a sajtó és a rádió útján ismeretessé vált kijelentései. Churchill így nyilatkozott Teleki haláláról s annak összefüggéséről a Jugoszlávia ellen előkészített akcióval: „Teleki gróf inkább megölte magát, semhogy közreműködjön egy ilyen becsutelen lépésben.” Kilátásba helyezte, hogy a békekonferencia majdan honorálni fogja Magyarország miniszterelnökének erkölcsi nagyságát: „A tárgyalóasztalnál majd szabadon kell hagynunk egy széket Teleki Pál gróf számára. Ez az üres szék figyelmeztesse a jelenlévőket, hogy a magyar nemzetnek egy olyan miniszterelnöke volt, aki feláldozta magát az igazságért, amelyért mi is harcolunk.”

A nemzeti gyász azonban nem tántorította el sem Horthyt, sem az elhunyt helyébe miniszterelnökké kinevezett Bárdossy Lászlót attól, hogy megragadják a Hitler kínálta újabb területszerzési lehetőséget, bár most már maguk is ügyeltek az óvatosságra. Hitler bátorító levele ezt a magatartást ezúttal akceptálta. Az akció végül is sikerült, a nagypénteken megindult csapatok „magyar feltámadást” hoztak, újabb revíziós területgyarapodást. Horthy és Bárdossy megkönnyebbüléssel fogadták, hogy Anglia „ezúttal is csak blöffölt”: csak a diplomáciai viszony megszakításával reagált a végrehajtott akcióra, így Magyarország még nem sodródott bele a világháborúba. „A rémlátomásokban szenvedő szerencsétlen Teleki kishitűségének áldozata lett” – mondogatták.

A magyar presztízsnek azonban vége lett, s miután Magyarország néhány hónap múlva a németek oldalán hadba lépett immár, a Szovjetunió ellen, majd hadiállapotban lévőknek nyilvánította magát annak nyugati szövetségeseivel is, végleg megpecsétlődött a sorsa. A háborúból való kibontakozást sürgető ellenzék nem véletlenül adta ki a jelszót: „Vissza Telekihez!”, de már hiába. A németek oldalán ismét háborúvesztes Magyarország újabb nemzeti tragédiájára a béketárgyaláson már Teleki Pál üres széke sem emlékeztetett.